

NAGY J. ENDRE

A tettbeszéd: Bibó világlátása

„Én ennek a magyar úri rendnek teljes jogú tagjaként születtem és nevelkedtem, és erre az állásfoglalásra nem indítottam sérelem, sem feltűnési viselkedés, hanem csakis a rossz lelkiismeret és a magyar néppel való szolidaritás.”

(Bibó István levele. Magyar Nemzet. 1992. október 24.)

Bibó Istvánnal, a friss diplomás, nyugati úton tartózkodóval valami történt 1935-ben. Szerencsére a kéziratok között megtalálható egy levél, amelyet *Reitzer Béla* írt Bibónak 1935. április 16-án. Ez egy válasz Bibó hozzá írt levelére, s ebben Reitzer szó szerint visszaidéz Bibó leveléből. Sajnos e nagy jelentőségű eredeti Bibó levél örökre elveszett számunkra, mert – mint *Lengyel András*tól akkoriban megtudtam – Reitzer Béláék házáat találat érte a háború alatt, s így minden bizonnyal e Bibó levél is elporladt. Mindazonáltal Reitzer leveléből a lényeg rekonstruálható. A levelet hosszan fogjuk idézni e tanulmányban, mint „a bizonyítékok királynőjét”, mely mondanivalónkat perdöntően támasztja alá, ezért itt elég annyit mondani, hogy e levél tanúbizonysága szerint Bibóra az „Abszolút Értékek”(ezt Bibó írta) megtették a hatásukat, mostantól kezdve „vallani és vállalni” akar, s Reitzer arról is tudósítja Bibót, hogy Erdeinek megmutatván a levelét, ő ezt úgy fogadta, mint Bibó „megtérését”. Ily módon a tanulmányunk a „megtérés” nem általunk kiókumlált kifejezés Bibó 1935-ös fordulatára (amit aztán ő az interjúban teljes mértékben visszaigazolt¹), hanem az magától *Erdeitől* származik. Megtérésen pedig egyszerűen azt értjük, hogy Bibó politikus lett, mégpedig a szó nem mai megvető használatának, hanem a közéleti cselekvésnek eredeti, politikai értelemes, poliszpolgári értelmében, aki megfelelt azoknak a kemény kritériumoknak, melyeket *Max Weber* *A politika mint hivatás*ban így határozott meg: szenvedélyes ügyszeretet, felelősség és arányérzék². De persze Bibó nem volt hivatásos politikus weberi értelemben. Az ő cselekvése az írás és beszéd volt mind, mint cselekvés: tettbeszéd – ez jelen tanulmányunk fő tárgya.

¹ Huszár Tibor: *Bibó István. (Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.)* Magyar Krónika, Budapest, 1989, 29-30.o.

² Weber, Max: *A tudomány és a politika mint hivatás.* Kossuth, Budapest, 1995, 115. s. köv.

Azt kíséreljük megérteni, hogy Bibó István - beleszületve egy magyar keresztény középosztályi családba -, hogyan tör ki onnan és válik osztályának kérlelhetetlen kritikusrává, hogyan lép ki a tudósi szerepből a politikai cselekvés színterére, hogyan szakít a szaktudósi írásműfajjal az esszé és publicisztika javára, hogyan lesz témája a jogelmélet helyett az ontológia, történetszociológiai és a történetfilozófia? Ezt akarjuk mind *kognitív-fogalmi*, mind a cselekvő ember *morális és politikai* síkján megragadni és megmagyarázni. Mindazonáltal ez a tanulmány nemcsak Bibóról szól: Bibó „csak” egy nagyon jó és paradigmaticus jelenség egy általánosabb filozófiai-antropológiai, tudásszociológiai és pszichológiai (fejlődés-lélektani), valamint fenomenológiai-ontológiai – s így különféle fogalmi nyelvezetekben és keretekben felvethető és tárgyalandó – problémának. Sőt azt mondanánk, hogy Bibó nem csupán egy típusa a kelet-európai másként gondolkodóknak, hanem megtestesítője annak a XX. századi európai intellektuálnak, aki Nyugaton a totalitáriánizmusok kísértése miatt „becsületből”, Kelet-Európában pedig „muszájból” sodródott bele a politikába.

Ez az elmélet Bibó világgépezetének, világlátásának és világnézetének a kifejeződése. Ez a világnézet lényegi magvában *liberális szocialista*, mert például azt gondolja, hogy a francia forradalom szabadságesezméi szervesen tovább kell folytatódjanak egy szocialista forradalomban, de amely szocialista forradalom megőrzi a liberalizmus egyéni szabadság elvűségét, és ragaszkodik bizonyos értékekhez - mint például az emberek egyenlő méltóságához, a hatalom erkölcsi beszámíthatóságához. Ez világnézet ölt testet abban, hogy Bibó csatlakozik a Nemzeti Parasztpárthoz, hogy belép '56-ban a Nagy Imre kormányba. Ennek a világnézetnek a nyitánya az 1935-ös fordulat.

Ez azonban Bibó világfelfogásának csak egyik, a *világnézeti* része. Mi a világnézetet tágabb értelemben véve belsőleg strukturáljuk, s három mozzanatát különítjük el. Ezek „alsó” szintje az ideológiai, amely nem csupán világgépezet, de valamilyen szempontú világgépezet és vele egybefonódva legalább potenciális aktuselemet is tartalmaz. Ide tartoznak a kifejezett politikai ideológiák és a konfesszionális vallási beállítódások. Ezek között harc és visszavonás zajlik, ez az értékek csatájának legsajátabb színhelye, ahogy Weber mondta: a hajdani olümposzi istenek leszálltak közénk, és mint értékek vívják tovább csatáikat.

Ezen felül van a *világlátás*, amely túllép a világnézeti-ideológiai ellentéteken, mégpedig azokon, amikor az érintettek csak „vagy-vagy”-okban tudnak gondolkodni. A

világlátás nem valamilyen szempontból, hanem *valamilyen szemmel* nézi a világot és bizonyos határokig toleráns a más világlátásokkal szemben. Az alábbiakban ezt nevezzük Bibó bölcsességének. (Amikor például Bibó felülemelkedik azon a dilemmán, hogy Kelet vagy Nyugat, akkor a világlátás szintjén van.) A világlátás a mi felfogásunkban abban különbözik az ideológiától (pártpolitikai állásfoglalásoktól, konfesszionális vallásoktól), hogy míg utóbbiak inkompatibilisek más ideológiákkal, stb., addig a világlátás nem feltétlenül ideológia, bár mint utóbbi eltérhet más világlátásoktól, de azokat elfogadja mint *vele együtt kompetens világlátásokat*. Csak emlékeztetni szeretnénk e ponton arra, hogy Bibó világlátása világnézeti fordulata ellenére sem változott. Ez a világlátás a kereszténység, mégpedig egy nem felekezeti felfogott (bár tudjuk: Bibó református volt), hanem végső értelmezési struktúraként felfogott kereszténység. (E pontos csak utalunk *Paul Tillich* „Istene túl Isten” koncepciójára.) Először *Kende Péter* mondta ki, hogy Bibó „gondolatrendszerében vitathatatlanul a kereszténység a legfontosabb elem”³, majd nyomában számosan ezt megerősítették (*Litván György*⁴, 1990; *Göncz Árpád*⁵, 1996; *Makkai László*⁶, 1987; *Donáth László*⁷ - eltérő hangsúlyokkal, érveléssel, egymás közt is vitatkozva és szellemi párhuzamokat keresve.) Kende Péter világosan kimutatja, hogy Bibó liberalizmusa, radikális forradalmisága és konzervativizmusa, mind-mind *keresztény* gyökerű. Pedig Bibó valószínűleg szoros teológiai értelemben, nem volt hívő. (Ezt egy alkalommal ki is jelentette magáról: „Keresztény tézisek egy nem hívő tollából” – írta munkatervének egyik pontjában a *Révai András*hoz írt levélben⁸).

A magunk részéről ehhez csak két gondolatot szeretnénk hozzáfűzni. Az egyik az, hogy a kereszténység Bibó világlátásának invariáns része, ami azt jelenti, hogy egészében véve ez az interpretációs séma vagy keret, amelyben a világ tényeit értelmezi. Gondolkodásának ez a ténykonstituáló modellje, a modellnek abban az értelmében, ahogy egy kivitelezendő ház modelljéről beszélünk. Kétségtelenül nem olyan szigorú modell, amitől az építőmesternek nem szabad eltérni, de mindenképpen normativitást foglal magában. Eszkatológikus, azaz a végső értelemre irányul (mint láttuk Paul Tillichnél, a hit mint „to be ultimately concerned”), de nem eleve elrendelt végzetszerű. Egy példát hozva e világlátás

---

³ Kende Péter: *Bibó, a rendhagyó egyesítő*. In: Európai Utas, 1992/6. sz., 12-15.o.

⁴ Litván György: *Bibó és Mérei*. In: Confessio, 1990/1. sz.

⁵ Göncz Árpád et al.: *Bibó eltűnt bibliája*. Európai utas, 1996/24.sz.

⁶ Makkai László: *A protestáns elv Bibó Istvánnál*. In: Diakónia, 1987/2. sz.

⁷ Donáth László: „Nektek, barátainak mondom: Ne féljetelek...!” In: Dénes Iván Zoltán (Szerk.): *A hatalom humanizálása*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993, 233-239.o.

⁸ Huszár: *Bibó István*. 320.o.

invarianciájára, csak utalunk arra a kis történetre, amikor a gyerek Bibó anyjához intézte kérdését a cseléd lányokkal kapcsolatban: „anyuka is volt cseléd”? Mármint, az hogy cselédnek nem szabadna lenni, mert ez eo ipso az emberi méltósággal összeférhetetlen, olyannyira gondolkodási struktúrájává válik Bibónak, hogy innen érthető a *hamis alaphelyzetek tarthatatlanságáról* szóló kemény tanítása is.

A másik figyelemre méltó mozzanat Bibó keresztény fogalmi sémájában vagy értelmezési keretében a világ berendezkedésének egy olyan normatív szemlélete, amely egyenesen következik *Szent Ágoston* Isten Országá és a földi világ közötti különbségtévesztéséből, s abból, hogy az utóbbinak közelítenie kell előbbihez. Nos, Max Weber ebben ragadja meg a kereszténység lényegét vallásszociológiájának egyik helyén, ahol kiélezve szembeállítja a kereszténységet a világ összes más vallásával – ahogy ez a differencia a protestantizmusban kulminál: „De az evilági hivatásetikát és a vallásos üdvösség bizonyosságát az egész világon csak az aszketikus protestantizmus hivatásetikája tette elvileg egységessé és töretlenül rendszeressé... A világba beilleszkedő nyugati aszkézisnek mások a követelményei, más a célja és mások a sajátos következményei, mint a világ minden más vallásosságának... A világ összes vallásosságával ellentétben a világba beilleszkedő aszkézis egyértelmű célja a fegyelmezett és módszeres életvitel – ennek tipikus példája a 'hivatásának élő ember' –, sajátos következménye pedig az, hogy a társadalmi kapcsolatok racionális tárgyi keretek között és racionális társulások formájában szerveződnek meg”⁹. Hogy Bibó valóban Isten országát próbálta keresni, mutatja, hogy miként álmodozott „Uchróniai” utópiájában arról,¹⁰ hogy milyen jó is lett volna, ha az egyház modernizálódva az európai társadalomfejlődés értékörző és kiegyensúlyozó faktora tudott volna maradni.

A világnézet harmadik, „legfőbb szintje, a világképzet, az körülbelül, amelyet általában *világképek* neveznek. Mi *világképzetnek* nevezük (némi *Schopenhauer*-inspirálásra), s azt a soha nem ellenőrizhető elképzelést értjük rajta, ahogy az emberek elképzelik „a dolgok természetét”. *Polányi Mihálytól* származik „a dolgok természete” kifejezés, amin ő a következőt érti: „Minden természetértelmezés, legyen az tudományos, nem tudományos, vagy a tudománnyal ellentétes, a dolgok átfogó rendjének valamilyen intuitív felfogásán alapszik. A tapasztalatok mágikus értelmezésénél azt figyelhetjük meg,

⁹ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom*. 2/1. KJK, Budapest, 1992, 354.o.

¹⁰ Ld. Bibó István: *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna...* In: Bibó: *Válogatott tanulmányok*. IV. (Szerk.: Ifj Bibó István) Magvető, Budapest, 1990, 265. s köv.o.

hogy egy esemény szempontjából bizonyos okokat, amelyek számunkra világosak és kétségbevonhatatlanok (mint mikor megdobnak bennünket egy kővel), véletlenszerűnek, sőt lényegtelennek ítélnék, míg más, esetleges mozzanatokban (mondjuk egy fejünk felett elrepülő ritka madárban) az esemény valóságos okát látják, jóllehet szerintünk semmilyen kapcsolat nincsen köztük. Egy ilyen átfogó rendszer számos ténynek ellentmondhat, ami azok számára, akik nem hisznek benne, egyet jelent a rendszer cáfolatával. *A dolgokról kialakított valamennyi átfogó szemlélet rendkívül szilárd rendszert alkot, és csupán olyan alapokra hivatkozva bírálható hatásosan, vagy támasztható alá racionálisan, melyek túlmutatnak az emberi tapasztalatokon.* Valamennyi tudományos elképzelés és tudományos kutatás előfeltételét a tudósoknak a dolgok átfogó rendjéhez kapcsolódó hitrendszere alkotja”.¹¹ Ide tartozik tehát a naturalista vagy a mágikus világgépzet, a materializmus vagy idealizmus elfogadása.

Álláspontom szerint ezt azt bizonyítja, hogy a vázolt eszmetörténet-elméleti pozícióból szemlélve az életművet, a gondolati rendszer belső kohézióját nem az összes Bibó írás tartja össze, hanem csak azok, amelyek azután keletkeztek, miután a nagy fordulat végbement Bibó világnézetében: vagyis 1935 után. Ebből következik, hogy ebbeli nézetünkkel azokkal értünk egyet, akik cezúrát húznak az ifjú Bibó 1935 előtti és utáni pályája között¹², s az érett Bibó munkásságában – mint Kende Péter szépen fogalmazza – „különleges és csodálatraméltó koherenciát és konstans, önmagához való hűséget”¹³ látnak. Ezért szemben állunk azokkal a felfogásokkal, melyek az egész alkotói pálya egységességét állítják¹⁴ Különösen *Kovács Gábor* és *Balog Iván* tesznek érdekes és elszánt kísérleteket arra, hogy a *Kényszer, jog, szabadság*-ból levezessék a későbbi nagy témákat. (A magam részéről megalapozatlanoknak tartom az olyan kísérleteket, hogy például a kényszerből adódnék a félelem fogalma, vagy hogy a *Bergsontól* átvett spontaneitás fogalom köszön vissza közigazgatás-elmélet Élet fogalmában.) A *Kényszer, jog szabadság* és a későbbi esszék, - sőt még másjogi témájú írások között is -, paradigmaticus különbség van. Elismerem ugyan, hogy

---

¹¹ Polányi Mihály *filozófiai írásai*. Atlantisz, Budapest, 1992. I. köt., 25-26.o. (Kiemelés –N.J.E.)

¹² Huszár Tibor: *Bibó István – a gondolkodó, a politikus*. In: *Válogatott Tanulmányok. III.* (Válogatta: Huszár Tibor; Szerkesztette: Vida István és Nagy Endre) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 393.,400.o.

¹³ Kende: *Bibó, a rendhagyó egyesítő*. 14.o.

¹⁴ Lengyel András: *Egy szabadságideológia megformálódása.(A fiatal Bibó értékelvei)*. In: Jelenkor. 1990/2. sz., 147-157.o., Oltványi Ambrus: *Alternatívák és értékpluralizmus Bibó István gondolatvilágában*. In: Párizsi Magyar Füzetek. 1984, 1-15. .o.; Kovács Gábor: *Barbárok a kertben (Modernitás kritika és haladáshit viszonya Bibó István politikai filozófiájában)*. In: Világosság. 1998/3. sz., 66-69.o.; Balog Iván: *Bibó István társadalomelméleti kérdésfeltevései (Az egyensúly kérdése)*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Új Mandátum, Budapest, 2001, 11-36.o.

mindazok a gondolati elemek és formák, amelyeket az ifjú Bibó elsajátított 1935 előtt, szerepet játszottak fordulatában, a kettő között azonban szakadék van.¹⁵ Ez a szakadék azonban, mint már láttuk, világnézetére vonatkozik, de nem világlátására.

S hogy Bibó „honnan találta ki” azt a nagyszabású társadalomelméletet, amely szemünk előtt bontakozik ki *Az európai egyensúlyról és békéről* című és 1943-tól papírra vetett tanulmányban, azt még ő – mint mindjárt idézni fogjuk tőle – *maga sem tudná megmondani*. A felfedezésnek ugyanis – mint Polányi Mihály tudáselméletében demonstrálja – épp az a lényege, hogy előzményei soha teljesen nem specifikálhatók, még maga a felfedező is félreismerheti azokat, sőt: hibás feltevésekből juthat a nagy felfedezésre. A felfedezés és előzményei között logikai szakadék van: „Az úttörő elme, amely egy logikai szakadék átugrásával jut a maga különleges következtetéséhez, eltér a következtetés általánosan elfogadott szabályaitól, hogy meglepő eredményekhez jusson”¹⁶. Polányi *Gausst* idézi: „Rég megvannak a megoldásaim, de még mindig nem tudom, hogyan jutottam el hozzájuk”¹⁷. Amikor például Bibótól megkérdezik, hogy miként alakult ki társadalom-lélektani látásmódja, így válaszol: „A harmincas években a világ és Magyarország tele volt pszichoanalízissel, individuálpszichológiával, alaklélektannal... És egyszerűen ebből rengeteg mindent lehetett simán, úgyszólván különösebb változtatás nélkül társadalmi méretben is alkalmazni. Nem tudnám megmondani, hogy kitől... Nagyon szégyellem azt mondani, hogy ezt én találtam ki, mert ez így nem igaz, de nagyon nehezen tudnám megmondani, hogy ki hatott rám... Rettenetesen bajban lennék, ha azt mondanák, kérem, professzor úr, legyen szíves tájékoztatni engem, milyen forrásmunkákat olvassak el, ami ilyenféle társadalompszichológiához kell. *Megvallom, fogalmam sincs...*”¹⁸.

Ezt a passzust azért tartjuk fontosnak, mert azt mutatja, hogy Bibó *magához a dologhoz* közelít, és így megmenekül attól, hogy beleessen a hagyományos metafizikai fogalmiságba. Hadd magyarázzuk ezt meg közelebbről! Egy helyen *Heidegger* azt mondja, hogy az igazi filozófiának természettudománynak kellene lennie. Természetesen nem a

---

¹⁵ Időközben monografikus formában is megjelentek Kovács Gábor és Balog Iván írásai. Ld. Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig (Bibó István, a politikai gondolkodó)*. Argumentum Kiadó - Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004.; Balog Iván: *Politikai históriák Közép- és Kelet-Európában. (Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról)*. Argumentum - Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004.

¹⁶ Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Atlantisz, Budapest, 1994, I. köt., 215.o.

¹⁷ i.m: 227.o.

¹⁸ Huszár. *Bibó István*.244.o. (Kiemelés – N.J. E.)

pozitivizmus hagyományos értelmében, hanem úgy, ahogy a természettudós az anyagra irányítja tekintetét: közvetlenül - mint például egy csillagász a távcsövet az égboltra. Ahogy a „dolgot ömagát nézzük” – idézi Bibó *Bocsakitól* vett kedvenc mondását.¹⁹ Vagyis Bibó fenomenológiailag *husserl-i* értelemben vett epochét hajt végre, s áttér a *lényegszemléletre*. Ezáltal Bibó – a Heidegger-interpretátor *Pöggeler* kifejezésével élve – eljut egy antimetafizikai tradícióhoz, s így szabadul meg a hagyományos episztemológiai objektum - szubjektum, eszme és realitás apóriáitól, továbbá így jut el oda, hogy a politikatudomány helyes felfogásából át tud törni egy fundamentálonológiaihoz. Ebben rejlik a bibói elmélet és alkalmazásának eredetisége.

Minden eredetiségnek ez a sajátja, s minél újszerűbb a felfedezés, annál inkább eltér az addigi partikulárisra tett felfogásoktól. *Kitörés* (abban az értelemben, ahogy Polányinál ábrázoltuk²⁰) a megszokott értelmezési keretből. S minél eredetibb, annál inkább számíthat a meg nem értésre. Gondoljuk meg: ha maga a felfedező teljes mértékben számot tudna adni arról, hogy hogyan jutott a felfedezéséhez, akkor a felfedezést tanítani lehetne. (Csakhogy mai napig nincsenek például olyan tanszékek és szakok, amelyek azt hirdetnék magukról, hogy megtanítják a jelentkezőket: miként lehet *Einstein-szerű* felfedezést csinálni.) A nagy felfedezés jutalma az elnyomás és meg nem értés. Bibó politikaelmélete és alkalmazásai a maga korában teljes sikertelenségre voltak kárhóztatva. Egyesek azt mondák: nem volt reálpolitikus, sőt, bukott politikus lett. Tény és való, de épp ezért volt nagy gondolkodó.

Mindezt azért mondjuk itt el, mert szeretnénk hangsúlyozni a cezúrát Bibó alkotói meg életpályáján. Természetesen a cezúra egyrészt nem jelenti azt, hogy ne lehetnének csírái az új gondolatnak. Igen is ezek ott vannak, a genfi dolgozatban a fasizmusról, a *Tízparancsolat próbálkozásban* stb. Megvan az átmeneti kettősség is abban a tényben, hogy Bibó még ír szakjogi munkákat, az egyetemen tanít jogelméletet, miközben már retortájában fortyog az új eszme és műfaj. Természetesen az eszmetörténész mindig is keresheti a történeti-gondolati előzményeket: de az új elmélet, eszme, gondolat *mindig megőrzi majd magán az előzményi alapokra való teljes visszavezethetlenség pecsétjét*. Szépsége pedig abban áll – fejtegeti Polányi –, hogy a realitáshoz közelebb áll, mint korábban.²¹ Ez teszi lehetővé, hogy az utána következők a felfedezést igaznak elfogadva tovább tudjanak lépni

---

¹⁹ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In: *Válogatott Tanulmányok. II.* (Válogatta: Huszár Tibor; Szerkesztette: Vida István és Nagy Endre) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 615.o.

²⁰ Ld. Nagy, J. Endre: *The Phenomenology of conversion*. In: *Appraisal*. Vol. 8. No1. March 2010, 38-43.o.

²¹ Polányi: *Személyes tudás*. 25-258.o.

újabb részét feltárva a realitásnak. *Kepler* azért tudta leírni helyesen a bolygók pályáját, mert *Kopernikusz* felfedezését igaznak fogta fel. *Newton* azért jutott el törvényeihez, mert *Kopernikusz* és *Kepler* felfedezéseit igazaknak fogadta el.²² Ebben az értelemben kell megállapítanunk, hogy Bibó történet-szociológiai és politikatudományi felfedezései Közép-Európáról, Európáról, meg Magyarországról, azért merültek fel a hetvenes években tetszhalálukból mind a régi, mid az újabb generációk horizontján, mert a rossz vulgármarxista értelmezések után igazabbnak látszottak. Minden korábbi korabeli „naivitásuk” ellenére közelebb álltak a realitáshoz, mint az un. reálpolitikai ábrázolások. Hasonló a helyzet akkor, ha egy teljesen más világvíziót képviselő nézettel konfrontálódik a tudós, olyannal, amely a korábbi megsemmisítéssel fenyegeti. Ilyen volt pl. az áttérés a ptolemaioszi rendszerről a kopernikuszira, vagy a hagyományos lélektanról a freudira stb. Ilyenkor a „két konfliktusban lévő gondolati rendszert logikai szakadék választja el egymástól, ugyanúgy, ahogy egy problémát logikai szakadék választja el attól a felfedezéstől, amelyik megoldja”²³. Ilyenkor gyakorta nem tudományos érvek, hanem versengő tudományos víziók csapnak össze, amelyek a dolgok végső természetéről vallanak. Ilyenkor a szakadék majdnem olyan széles, mint a mágikus és a tudományos világszemlélet között, vagy az asztrológiai hit és annak hiánya között. De még ebben az esetben is van lehetőség az egyik felfogásról áttérni a másikra, de nem meggyőzés által, hanem azáltal, hogy rokonszenv ébred a jóhiszemű érdeklődőben az új tan iránt. „Akik rokonszenvvel hallgatnak valamit, felfedezik maguknak azt, amit egyébként soha nem értenének meg. Az ilyen elfogadás heurisztikus folyamat, önátadási aktus, s ennyiben megtérés. Iskolába tömörülő követőket produkál, akiket logikai szakadék választ el azoktól, akik nem tartoznak az iskolához. Másként gondolkodnak, más nyelven beszélnek, más világban élnek, s ennyiben a két iskola közül legalább az egyik egyelőre (helyesen vagy helytelenül) ki van rekesztve a tudományos közösségből”²⁴. Hasonló ehhez a kitérésnek a legradikálisabb formája, a misztikus ’via negativa’. A misztikus meg akar szabadulni attól a fogalmi sémától, amely szűrőként helyezkedik el közte és a dolgok (azaz Isten) között. Elmélkedés révén meg lehet szabadulni a „szűrőtől”, amikor is az, aki képes erre, *nem megfigyeli a dolgokat, hanem elmerül bennük*. Az elmélkedő ily módon kitérve azok közül az addig elsajátított fogalmi és világvíziós keretkből, melyekben benne élt és lakozott, a valóság egy új látomásához jut el²⁵. Hasonló, és gyakorta sokkal radikálisabb világlátomás-változások mennek végbe a művészeti forradalmakban. Mármost, az ilyen fajta világvízió-váltást, tehát

---

²² Ld. Polányi: *Személyes tudás*. Id. kiad. I. köt., 19-28. o.

²³ i.m.: 260. o.

²⁴: i.m. (Kiemelés –N.J. E.)

²⁵ Polányi: id.mű. II. köt., 334-335. o.

azt a fajtát, amely nem a tradicionálisan rendelkezésre álló fogalomkészlet közvetítésével, hanem közvetlenül a valóság megtapasztalásával képes új világgéphez jutni, neveztük – Polányit követve – kitörésnek, azaz megtérésnek. Nyomatékosan kell azonban hangsúlyozni, hogy a *kitörés nem semmisíti meg a bennlakozást*. Polányi hangsúlyozza: „Hallgatólagos hozzájárulás és intellektuális szenvedélyek, egy nyelv és egy kulturális örökség birtoklása, vonzódás a hasonlóan gondolkodók közösségéhez. ezek az indítékok, amelyek kiformalják látomásunkat a dolgok természetéről, amire a dolgok kezelésében támaszkodunk. Nincs olyan intelligencia – bármilyen kritikus vagy eredeti is –, amely működni tud egy ilyen bizalomteli sémán kívül”.²⁶ Nincs tehát abszolút kitörés. Ezért nem fordulhatott meg még álmában sem, mondjuk, *Platón* (de, persze, az összes rabszolga) agyában az emberek általános egyenlősége, mert az ő fejében egyszerűen nem volt benne az az alternatíva, hogy *az ember személy*, mégpedig egyenlő jogokkal bíró személy. A bennlakozás és kitörés viszonyában mindig konkrétan megállapítandó, hogy a világgépfogás mely részeiben történt a kitörés. Kepler például, miközben korszakalkotó tudományos felfedezést tett, megmaradt az asztrológia hívének. Bibónál az láthatjuk, hogy világnézetileg kitört, de ugyanakkor megőrizte világlátásának keresztény gondolkodási struktúráját

Láttuk már korábban, hogy Bibót egyetemi éve alatt nagy barátai, Erdei és Reitzer, minden respektusuk ellenére „nem maguk közül valónak” érezték. Bibó is bevallja utólag, hogy volt benne egy idegenkedés Erdeivel szemben annak „forradalmisága” miatt. De 1933-tól 35-ig Bibó ösztöndíjjal Bécsben és Genfben tanul, s itt döntő hatások érik. A kor legjelesebb jogtudorai és gondolkodói (*Verdross, Kelsen, Ferrero*, stb.) közelében él aktívan, részt vesz szemináriumokon, dolgozatokat készít. Ezek a szellemi hatások jelentősek voltak pályáján. Mindazonáltal a kitörést a milió – vagy ahogy Simone de Beauvoir egyik könyvcíme mondja: „a körülmények hatalmából” –, és nem a szellemi élmények hozták meg. Ő maga azt mondja erről, hogy külföldi tartózkodása sok személyes válsággal járt, mely őt ráébresztette arra, hogy rezerváltság van benne az emberekkel, a világ és a maga dolgaival kapcsolatban. De a belső válság egy külső felismeréssel is párosult: „Akkor, főleg a genfi és párizsi környezetben, olyan társadalmakkal kerültem szembe, ahol az átlagember viselkedésén meglátszott az, hogy ezekben az országokban volt forradalom. És az emberi méltóságnak egy

---

²⁶ i.m: 42.o.

olyan formája jelent meg számomra, amelyről világosan tudnom kellett, hogy ez otthon nagyon csökevényesen létezik csak.”²⁷

Talán ez volt a végső impulzus, mely Bibó Istvánból Bibó Istvánt csinált, amikor megtette az eredeti választását, amikor „megtért”. Megtéréséről Bibó levélben számol be Reitzer Bélának – mint említettük ez megsemmisült - , de szerencsére a Bibó-hagyatékban Reitzer 1935 április 16-án kelt válaszleveléből pontosan rekonstruálni tudjuk Bibó levelének lényegét. Legfontosabb részeit szó szerint idézzük: „Tisztán azért okozott ilyen nagy örömet nekem” - ti.Bibó levele –N.J. E-, „mert a Te emberséged és magasrendűséged izmosodását és eleven erejét mutatja;eloszlatott bennem tényleg minden aggályt és fenntartást, amelyekre kissé hajlottam, bár elismerem nem teljesen saját meggyőződéseim szerint, sőt sokszor erős érzésem ellenére, hanem elfogult és nem egyszer rosszmájú emberek ügyesen és objektíven megfogalmazott aggályaira. Az Abszolút Értékek Rád is megtették a maguk hatását és ha ott tartasz, hogy az etikai 50%-osság rendszerét és attitűdjét, a nemvállalkozás és gyáva tartózkodás, polgári óvatosság alacsonyrendűségét és fonákkisszerűségét egy olyan telivér példán ’gyakorlati tarthatatlan- és kitarthatatlanságában felismerted és megbélyegezted’, remélem, hogy nem marad ez pusztán felismerés, hanem magad is fogsz vallani és vállalni. Nagyon örülök ennek a változásodnak, drága Pistám és minden önigazoló nagyképűség vagy ’ugye megmondtam?’-féle vállveregetés és fölényeskedés nélkül!! Egyszerűen azért, mert mindig sajnáltam és vonakodva adtam igazat azoknak, akik téged gyávasággal és taktikai szükségyszerűségen túlmenő, önértékű opportunizmussal, írástudók megfutamodásával vádoltak. És talán sohasem éreztem magamat közelebb Hozzád, mint mikor ilyen kritikai formában láttam, hogy végtére mégis ugyanott álluk mind a ketten, ki különb ódon, ki nagyobb erővel, de azonos hittel. És különösen jellemző, hogy *Erdei Feri*, aki eddig a mély megbecsülés és szeretet, de egyúttal a lojális idegen, a distinguished foreigner módján nézett Téged, leveled olvastán ugyanilyen örömmel és belső vágybeteljesedéssel vette tudomásul (őszerte) ’megtéréseidet’”.²⁸

A Nyugatot járt magyar emez „örök mélabúja” volt valószínűleg a forradalmasító erők kulminációs inspirációja Bibó számára. Ahogy *Ady* és kortársai, a polgári radikálisok, vagy az első reformnemzedék, a *Széchenyik*, *Kossuthok*, *Kölcseyk*, vagy Bibó kortársai, a

---

²⁷ *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* Huszár Tibor–Litván György–S. Varga Katalin (szerk.): 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Budapest. 1995, 37.o.

²⁸ MTA Kézirattár. Ms 5117/393.

„harmadik reformnemzedék”²⁹, a harmincas évek Márciusi Frontjának forradalmas fiataljai számára. A másik tanulságos dolog e megtérésben, hogy nagyrészt tudatosan megy végbe. Ez igazolja Sartre vitájának igazságát a szokásos pszichoanalitikus beállítással szemben, mely a komplexus magvát a tudatalattiba helyezi. Sartre ezzel szemben joggal hangsúlyozza, hogy az eredeti választás „nem a tudat homályos mélységeiben zajlik, hanem egy tudatos és szabad önmeghatározás, mely maga nem lakozik a tudatban, de ami nem történhet meg csak ezzel a tudattal”³⁰.

Ez a tudatosság azonban nem lehet teljes. Mint minden felfedezés, az alany számára a „megtérés” maga is mindig egy „szakadék” átugrását jelenti, melyről nem tud teljes mértékben számot adni. Ezért van igaza Sartre-nak akkor, amikor azt mondja, hogy az eredeti választás megelőzi a logikát. Láttuk Bibónál is, hogy az „Abszolút Értékek” felfedezése tudottan ment végbe, de hogy miből jött, arról nem lehet teljesen számot adni. Mondhatjuk ugyan, hogy Bibót Nyugaton szellemi befolyások érték, nagy élmények törtek rá, hivatkozhatunk gyerekkori szülői behatásokra (például arra az anyai tanításra, hogy túlságos jó módban lenni szégyen³¹) vagy Reitzer Béla és Erdei Ferenc szerepére, - de az áttörés a ’35-ös választáshoz logikailag levezethetetlen. Ez a tudásszociológia és a szabadság dialektikája.

Azonban túl kell mennünk Sartre horizontján. Az eredeti választás, a konverzió még nem azonos azzal, amit – Tengelyi László fenomenológiai leírása nyomán – sorseseeménynek nevezhetünk³². Minden konverziók paradigmája: *Szent Ágoston* megtérése³³, nem egyetlen pillanat műve, hanem egy szekvenciális folyamat. Szent Ágoston, mint ismeretes, a manicheus eretnység híve volt. Már szaporodtak a jelek számára, melyek megrendítették benne a manicheus paradigmát, de ezután még évekig tartó szívós küzdelemre volt szükség, számos megingással és visszaeséssel, majd az új hit fokozatos megerősödésével, míg bekövetkezett az a sorseseemény, amikor a megtérés tulajdonképpen perfektuálódott. Ismeretes a Húsvét vasárnapi jelenet, amikor Ágoston a közelből gyermekkórust hall: „*Tolle, lege*” (Vedd fel és olvasd!), majd ennek hatására felüti a Bibliát, és többek között a következőt

---

²⁹ Borbándi Gyula elnevezése. Ld. Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, Budapest, 1990.

³⁰ Sartre, Jean-Paul: *L'être et le Néant*. Gallimard, Paris, 1998, 619.o.

³¹ Huszár: *Bibó István*. 29.o.

³² Ld. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Budapest, 1998.

³³ Szent Ágostonról ld. Bertrad, Louis: *Saint Augustin*. Arthem Fayerd, Paris, 1913., Guardini, Romano: *Die Bekehrung des Heiligen Aurelius Augustinus (Der Innere Vorgang in seinen Leben)*. Jacob Hegner, Berlin, 1935., Schwarz, Gerhard: *Was Augustinus wirklich gesagt*. Fritz Molden. Wien, München, Leipzig. 1969., Heidl György. *Szent Ágoston megtérése*. Paulus Hungarus –Kairoisz, hely nélk., 2001.

olvassa: „Nem tobzódásban és részegeskedésben, nem bujálkodásban és kicsapongásban, nem civódásban és versengésben, hanem öltöttek magatokra az Úr Jézus Krisztust és ne gondozzátok testeteket a vágyakozásra”.³⁴ Szent Ágoston intellektuálisan már jóval korábban belátta a manicheus filozófia tarthatatlanságát, de mégsem perfektuálódott a gyakorlatban a megtérés, mert ahhoz a gyakorlati életvitelét is meg kellett volna változtatni, s ehhez nem volt sokáig ereje. Kilenc évig volt a manicheizmus híve³⁵, majd *Ambrus* milánói püspök tanításaitól kezd föleszmélni tévelygéseiből („eredeti választás”), sokáig félig manicheus félig katolikus,³⁶ míg végre bekövetkezik a soresemény, mely az eredeti választást perfektuálja: a „Tolle-lege” jelenet.

Ugyanígy Bibónál is. Hiába történt meg az Abszolút értékek sorfordító hatása, ő a harmincötös év – mint maga értelmezi később – „nem azt jelentette, hogy én most mindenki botrányára szakítok az úri világgal. Erről szó sem volt. Én a magam pályáját továbbra is úgy képzeltem, hogy először a körülöttem lévő lehetőségek igénybevételével igyekszem eljutni az egyetemi tanári pozícióig és megszerezni azt az aránylagos függetlenséget, amelyből kiindulva aztán már lehet közéletet és politikát csinálni”.³⁷

Egyszóval: az intellektuális illumináció nem bevezetett a cselekvés pecsétje nélkül. A gondolkodásnak eggyé kell válnia a tettel. A legtágabb értelemben vett filozófusnak helyt kell állnia a gondolatért, ahogy *Szokratész* helyállt. A gondolkodó diskurzusokban közli magát, azokban cselekszik, az ő beszéde valóban beszédaktus, – mint már Bibóval kapcsolatban másutt elmondtuk³⁸ –, szabadon fordítva magyarra: tettbeszéd. Ezzel azt kívánjuk kifejezésre juttatni, hogy a beszéd egyben aktus is (ami *Austin* óta evidencia), de nemcsak azért mert a beszédnek mindig van illokúciós szerkezeti eleme, hanem azért is, amit *Radnóti* egyik versében („Mint észrevétlen”) úgy fejezett ki: „fegyver s szerszám a toll/ s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant”. Mert a Szó kimondása a szólóra és hallgatóira egyaránt veszélyes lehet. Ezt tudjuk. De itt az önmagára-vészesnek az önmagában való elmélyüléséről van szó, a személyes önmegsemmisülésről. Legszívesebben azt mondanánk: a test mozdulatairól van szó. Hová megy és hová nem? Bibóról szólván: amikor a kéz 1944 októberében „árja-párja” zsidókat mentesítő sorokat ró a papíron, vagy amikor 1956

---

³⁴ Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Gondolat, Budapest, 1982, 242.o.

³⁵ i.m.:131.o.

³⁶ i.m.: 146-149.o.

³⁷ Huszár *Bibó István*. i.m.:30.o.

³⁸ Nagy Endre: *A Tettbeszéd: Bibó életműve*. KÖNYVVILÁG. XXXV. évf. 5. 1989 május. 21.

november 4-hajnalán a test önmagát a parlamentbe helyezi. Nos, ezt jelenti a tettbeszéd: testbeszéd. S közben alászállás az alvilágba, a megsemmisülésbe, szembenzés a halállal, testi „mozgással” megélni, ami vár ránk. (Mint amikor Bibó gyomra november 3-án este elkezd fájni, mert meghallván az orosz csapatok bevonulását rájön: nem egészen veszélytelen manapság miniszternek lenni.³⁹)

Nos, ez az igazi sorspillanat, az igazi sorseseemény: az eredeti választás perfektualizálása. A halálos veszedelemben való megremegés - mint *Hegel* mondja egy helyütt, mikor az úr-szolgaviszonyban a szolga szembenéz ezzel a helyzettel. Nem véletlen, hogy az alvilágba leszálláshoz *Dante Vergiliust* hívja segítségül. Mert – mint József Attila mondja – „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Ebbe ugyanis nemcsak valóságosan, hanem intellektuálisan és morálisan is bele lehet pusztulni. Amikor Polányi Károly és *Lukács* – mindegyik a maga módján – igazolja a szovjetunióbeli koncepciók pereket, vagy amikor Heidegger a valódi nemzeti létválasztást látja realizálódni a „vér és rög” valóságában – s a sort folytathatnánk –, akkor ők, ha csak időlegesen is, de mind pokolra jutottak.

Talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk, hogy a történelmi tanúbizonyosság szerint legbiztosabb eséllyel úgy lehet megmenekülni a pokoltól, ha az ember a vesztesek, a hátrányos helyzetűek, a „megalázottak és megszorítottak” (*Dosztojevszkij*) oldalára áll, de nemcsak verbálisan, hanem sorukat osztva. Úgy például, mint *Simone Weil*, aki a háborús Franciaországból Angliába kerülve nem volt hajlandó nagyobb élelmiszer fejadagot elfogadni, mint amit honfitársai kapnak Franciaországban, és – tüdőbeteg lévén – bele is halt ebbe.⁴⁰ A győztesek oldalára állni, majdnem biztos jele a pokolba vezető úton megindulásnak. Míg a vesztesek, az örök *Don Quijoték* örök veresége – örök diadaluk.

Ilyen volt Bibó István is. Amikor a szegényparasztság mellett optált a harmincas években (a Márciusi Frontban és a Nemzeti Parasztpárt megalakításánál); amikor az üldözött zsidókat segítette; amikor – barátjával, Erdeivel szemben is – kiállt a harmadik út alternatívája mellett; amikor 56-57-ben azonosította magát szóban és tettben az eltiport forradalom mellett - mindig a vesztesek oldalára állt, s tudta, hogy útja a homályba vezet.

---

³⁹ Huszár: *Bibó István*. 136.o.

⁴⁰ Reisinger János: *Hit és szabadság*. In: Weil, Simon: *Ami személyes és ami szent*. Vigilia, Budapest.1983, 37.o.

Bibó István a korán jött tragikus hősköz tartozik. Kelet-Európa népeinek önrendelkezéséhez való jogát képviselte, aminek az ideje csak halála után tíz évvel jött el. Ezért tragikus alak. Mint Lukács idézi valakitől: „A tragédia halálba menő hősei rég nem élnek már, mielőtt meghaltak”.⁴¹ Bibó már akkor elbukott, amikor berobbant a közélet porondjára 1946-os cikkével, *A demokrácia válságával*. Az 1957-es letartóztatás csak külső konzekvenciája volt a korábbi hübrisznek, csak amolyan „a többi néma csönd”. A tettbeszéd: consumatum est. Hiába él Bibó még a hatvanas-hetvenes években, hiába ír fontos könyvet a nemzetközi államközösség bénultságáról, hiába foglalja össze világlátását egy magnóra mondott fontos esszében (*Az európai társadalomfejlődés értelme*): a tettbeszéd már lezárult. Annak csúcsa, a pillanat, amikor végbement a coincidentia oppositorum, amikor gondolat és cselekvés egybeesett,⁴² az élet az élet-Műben perfektuálódott: döntően új elemek az elméletben és bölcsességben már nem jelennek meg. Néhány fogalmat még pontosít (például patriotizmus és nacionalizmus), néhány nemzetközi konfliktusra alkalmazza az elméletét (arab-izreli konfliktus, ciprusi és Északír kérdés), néhány régebbi vitapont megvilágít (*Szekfü* és *Német* László vitája), egy-két szaktudományos eszme konretizálódik (országos településhálózat-fejlesztési koncepció és város-megye koncepció), s bár mindezek árnyalják az oeuvre tematikai gazdagságát: a bölcsesség világlátásában már nincs változás. A Tettbeszédből már korábban kiszállt a szellem.

---

⁴¹ Lukács György: *A tragédia metafizikája*. In: Lukács György: *Ifjúkori művek.1902-1918*. Magvető, Budapest, 1977, 500.o.

⁴² Az ötvenhatos fellépését, mint Bibó életművének csúcspontját ld. Kenedi János: *Bibó szocializmus-felfogása kihallgató tisztjei előtt*. In: Dénes Iván Zoltán(szerk.): *A hatalom humanizálása*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993, 269-283.o.